

Arbetslöshet och institutionell kategorisering

Åsa Mäkitalo

Inledning

Kategorisering är helt grundläggande i koordineringen av mänskliga aktiviteter. I mötet med institutioner och organisationer blir vi som människor klassificerade som ”kunder”, ”anestesipatienter”, ”socialbidragstagare” eller ”business class resenärer”, för att återknyta till inledningens exempel. Kategorier som dessa är inte några fullödiga beskrivningar av oss som personer, utan synliggör snarare institutionella angelägenheter. Men de säger något om hur institutioner definierar oss utifrån sin verksamhet och de har implikationer för hur vi blir bemötta. Kategorier kan och bör därför problematiseras, men det är också viktigt att komma ihåg att kollektivt agerande, inom ramen för samhällets institutioner och organisationer förutsätter lokalt delade kategorisystem som gör verksamhetens prioriteringar och uppgifter synliga och hanterbara.

I detta kapitel analyseras och diskuteras kategorisering som en central aktivitet i arbetsförmedlingens⁸ verksamhet. Dels handlar det om hur institutionen kategoriserar för att organisera sig internt och hantera det sociala dilemma⁹ den är ansvarig för. Dels handlar det om hur kategorier tjänar som arbetsverktyg på arbetsförmedlingen, det vill säga i mötet med medborgaren. Men innan vi kommer till dessa analyser av hur arbetsförmedlingen arbetar, vill jag rama in denna specifika kontext med en illustration av hur institutionens *sociogenes* (De Graaf & Maier, 1994), det vill säga dess uppkomsthistoria, kan förstås i termer av kategorisering. Jag vill i detta kapitel sedan visa på några centrala dimensioner av kategorisering i institutionella miljöer som är av betydelse för hur mötet mellan institutionens företrädare och medborgaren ser ut.

Kategorisering och definierandet av arbetslöshet

Detta kapitel tar sin utgångspunkt i ett sociokulturellt perspektiv (Wertsch, 1998). Ur detta perspektiv utgör kategorier språkliga redskap som har en historia och som speglar människors angelägenheter i konkreta sammanhang. Kategorier

⁸ Studien har gjorts inom ramen för projektet ”Vägledning och den lokala arbetsmarknadspolitiken: Organisation av möten mellan arbetssökande och vägledare inom arbetsförmedlingen” finansierat av Rådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS), se Mäkitalo (2002).

⁹ Jag använder här ”social” i betydelsen samhällelig. Dilemman uppstår i relationen mellan individer och kollektiv och kännetecknas av argumentation utifrån utgångspunkter som står mot varandra. På så sätt är sociala dilemman principiellt infinita till sin karaktär.

som beskriver människor, ting, handlingar, händelser är i detta perspektiv grundade i mänskliga verksamheter (Luria, 1976; Vygotsky, 1934/1986), och deras dynamik måste förstås i ljuset av sociala, tekniska, ekonomiska och politiska omständigheter (Bowker & Star, 2000; Hacking, 1999; Smith, 1990). Kategorisystem kan därför aldrig ”matcha” eller neutralt beskriva någonting, där-
emot framställer de företeelser i ett visst perspektiv (Mäkitalo & Säljö, 2004; Wertsch, 1998). På det sättet blir de just användbara som verktyg för specifika syften.

Kategorier används, som jag redan nämnt, för att kollektivt förstå, definiera och hantera sociala dilemman. De utgör därmed även språkliga resurser för att diskutera, försöka förklara och argumentera för hur problem ska förstås och hanteras (Hjörne & Säljö, 2006; Mehan, 1993; Mäkitalo, 2002). Samhällets institutionella verksamheter, till exempel skolan, Försäkringskassan, arbetsförmedlingen eller kriminalvården kan på detta sätt ses som konkreta resultat av specifika sätt att argumentera som blivit dominerande över tid och som institutionaliserats till verksamheter. Institutionalisering kan med andra ord förstås i termer av kategorisering. Låt mig fördjupa detta resonemang något.

Arbetsförmedlingen som institution, genererades främst ur två dominerande argumentativa traditioner.¹⁰ Den ena diskussionen som fördes rörde fattigvården i Sverige och hur man skulle förstå och hantera det sociala dilemma som uppstod när människor inte hade ett socialt accepterat sätt att tjäna sitt levebröd.¹¹ I denna argumentation där de ”förtjänta” skiljdes ut från de ”oförtjänta” (Andersson, 2003, se även denna volym) har till exempel kategorier som ”Lättinger” (som av lättja inte ville arbeta), ”Lösdrivare” (som levde utanför socken eller bröt mot lokala flyttrestriktioner), ”Wanartiga” (människor med dåliga egenskaper och onda intentioner), ”Förswarslösa” (som inte hade hederligt leverbröd eller ägde tillräckliga medel för sitt uppehälle) använts historiskt för att förstå, definiera och konkret hantera problematiken *innan* den formerades till den fråga vi idag kallar arbetslöshetsfrågan. Undersökningar om de fattigas livsvillkor gjordes i hela Europa under senare delen av 1800-talet och genom dessa studier kom de fattiga att differentieras och kategoriseras mer systematiskt. Ett återkommande tema i denna kategoriseringsprocess har rört människors förmåga, vilja, intention och ansträngning (Garraty, 1980; Geremek, 1991, 1994; Mäkitalo, 2006).

Den andra diskussionen handlade om arbetskraften och hur Sverige som nation skulle kunna öka sitt välstånd och sin ekonomiska produktivitet.¹² I denna argumentativa tradition har kategorier som till exempel ”Geografisk rörlighet” (att restriktioner för arbetarnas rörlighet är ett problem), ”Pris” (att priset på

¹⁰ Se även Mäkitalo (2002).

¹¹ Diskussionen kan följas i bland annat politiska debatten och fattigvårdsutredningarna. Frågan kom senare även att debatteras bland annat i *Social Tidskrift*.

¹² Denna diskussion fördes främst inom Nationalekonomiska föreningens seminarier och skrifter.

arbete är för högt), ”Konjunktur” (att avsättning och efterfrågan på produkter fluktuerar), ”Utbud/Efterfrågan” (att utbudet på arbetskraft inte matchar arbetsgivarnas efterfrågan) utvecklats historiskt och använts för att förstå, definiera och konkret hantera problematiken på vad vi idag kallar *arbetsmarknaden* (Ohlsson & Olofsson, 1998; Olofsson, 1996).

När dessa dominerande argumentativa traditioner närmade sig varandra i den offentliga debatten i slutet av 1800-talet, uppstod flera incitament för att institutionalisera och rationalisera hanterandet av vad som nu kommit att framstå som *ett dilemma* med en uppsättning komplexa relaterade frågor. När Wavrisky, som var politiker och dessutom en känd företrädare för nykterhetsrörelsen, motionerade för en offentlig arbetsförmedling som skulle hantera problematiken, användes både moraliska och ekonomiska argument:

Mången arbetsför och arbetsvillig man eller kvinna förfaller under arbetslöshet till lätja, dryckenskap, sedelöshet af hvarje slag och sjunker ned i det tillstånd, hvori han eller hon hvarken kan eller vill arbeta, och faller samhället till last för lifvet. I kretsen av sådana föräldrar och sådant umgänge uppväxer den samhällsvådligaste ungdomen, den, som saknar betingelserna för ett sedligt lif.¹³

Då man på handelsmarknaden längesedan inrättat förmedlingsanstalter – handelsbörser med sina ansvarige mäklare – till att medla mellan köpare och säljare, till att underlätta utjemmandet af anbud och efterfrågan på olika orter, kunde man vänta, att den mest förädlade af alla varor, den mänskliga arbetskraften, skulle vara föremål för samma omsorg. Men så är icke, i stort sedt fallet (...) Vi äro sannolikt i detta hänseende den mest efterblifvna af alla nationer. Detta betyder en moralisk lika väl som nationalekonomisk förlust.¹⁴

Dessa argumentativa traditioner föregick, som synes, institutionaliseringen av arbetslöshetsfrågan, men de kan därmed inte förpassas till historien. De lever vidare – i politiska debatter, i medier, i institutionella verksamheter och i vardags-samtal och kan alltid återanvändas och mobiliseras som förklaringar (Levin, 2003, se även denna volym). Att människor till exempel är lata, utnyttjar systemet eller inte har de intellektuella, fysiska eller sociala förutsättningarna för att klara av att arbeta kan alltid föras in i en diskussion om arbetslöshet (Andersson, 1997). Likväl kan hävdas att till exempel lönerna är för höga, att människor inte är beredda att flytta, att de inte besitter den kompetens som krävs eller att verksamheter måste rationaliseras (Olofsson, 1991). Vi känner igen

¹³ Motioner i andra kammaren N:o 152. Bihang till Riksdagens Protokoll 1901, 1 Saml. 2 Afd. 2 Band. 1 Häft. (s. 2).

¹⁴ Motioner i andra kammaren N:o 1. Bihang till Riksdagens Protokoll 1901, 1 Saml. 2 Afd. 2 Band. 1 Häft. (s. 1–2).

resonemangen och kan fortfarande använda dem, därmed inte sagt att implikationerna är desamma idag.

Min poäng ligger dock mer på en analytisk nivå. Det är *en levande argumentativ tradition*: ”an historically extended, socially embodied argument and an argument precisely in part about the goods which constitute that tradition” (MacIntyre, 1981, s. 207). Som sådan kännetecknas den inte främst av en konsistent intern logik (Marková, 1992, 1994; Wertsch, 1998, 1995). Argumenten blir snarare inlägg i en pågående debatt, där yttranden svarar mot alternativa argument (Billig, 1985, 1996) som kan aktualiseras i de konkreta sammanhang de yttras. Ett påstående kan därför alltid ifrågasättas genom motargument (se Billig, 1996, om Protagoras maxim). Sådan argumentation åstadkoms genom kategoriseringar och partikulariseringar. En kategorisering kan alltid ifrågasättas med hänvisning till specifika exempel (det partikulära) och specifika exempel används i sin tur för att argumentera för en alternativ kategorisering. ”In this way, categorization depends upon the opposing process of particularization” (Billig, 1996, s. 163). Argumentation kring sociala dilemman inkorporerar därmed oundvikligen andras utgångspunkter eftersom de försöker *föregripa responser* från ”de andras” position (Bakhtin, 1981).

Sätt att kategorisera är därför sociala till sin karaktär och de svarar mot människors olika aktiviteter och angelägenheter. Det utkristalliseras då olika positioner i diskussionen som pekar mot olika konsekvenser och ibland är motstridiga i fråga om vilka åtgärder som till exempel bör vidtas. ”Traditions, when vital, embody continuities of conflict” (MacIntyre, 1981, s. 206). Genom kategorisering och partikularisering framställs därför också dilemmats innebörd ideologiskt och politiskt (om framställandets politik se till exempel Mehan, 1997; Shapiro, 1988).

Kategorier som dessa är därför varken godtyckliga etiketter eller neutrala benämningar. De *perspektiverar problemet*, och den förståelse av dilemmat som är rådande vid en viss tid. Vad vi kan se över tid är att kategorier inte ersätts – snarare förskjuts innebörder, de specificeras i underkategorier i relation till sina konkreta användningsområden. Resultatet består i en ökande differentiering. I det senmoderna samhället har dessutom de traditionella institutionernas tolkningsföreträde vad gäller klassificeringar av samhällsproblem ifrågasatts utifrån en mängd nya positioner. Nya samhällsrelevanta kategorier har förts in i diskussionen. Arbetslöshet som ett diskrimineringsproblem är till exempel, historiskt sett, en senare tematik som förts in i diskussionen där kategorier som ”kön”, ”ålder”, ”etniskt ursprung” och ”handikapp” både används och problematiseras frekvent (Hertzberg, 2003, se även denna volym). Eftersom kategorier sällan ersätts i denna process, betyder det att dilemmat blir alltmer komplext och svårgripbart. Denna ständigt närvarande och potentiellt argumentativa dynamik är inkorporerad i vad jag kallar *kategoriseringens kunskapsproducerande dimension* (Mäkitalo, 2003).

Kategorisering, institutionalisering och rationalitet

Kategorisering är, som jag redan nämnt, centralt i vår kunskapsproduktion (Goodman, 1978; Hacking, 1999; Mehan m.fl., 1986). De kunskaper vi har om det sociala livet utgörs till stor del av de kategorier som institutioner använder för att beskriva verkligheten (Shapiro, 1988). Kombinationen av starka institutioner och fingraderade kategoriverktyg har därför viktiga implikationer för vår kunskap om samhället och dess problem (Hacking, 1986). Kategorisystem, som används i organiseringen av verksamheter, är vanligtvis osynliga för allmänheten. Listor, administrativa koder och klassifikationssystem betraktas ofta som något tråkigt och glöms vanligen bort eller tas för givna i forskningen (Bowker & Star, 2000). Deras närvaro och kontinuitet stöds genom att de är del i professionella språkbruk, administrativa infrastrukturer, dokument, register och databaserade teknologiska verktyg, det vill säga de har blivit *materialiserade*. Men kategoriseringsverktyg som dessa är, som jag redan nämnt, sociopolitiska eftersom ingen "lista" eller inget "klassifikationssystem" kan organisera verkligheten för alla. Dorothy Smith (1984, s. 60) menar att deras mäktiga inverkan beror på att de "speak in the absence of speakers and remain uniform across separate and diverse local settings".

När de första kommunala arbetsförmedlingarna i Sverige startade sin verksamhet i början av 1900-talet hade man tre huvuduppgifter: 1) att "matcha" arbetare med lediga arbeten, 2) att kontrollera arbetsvilligheten (för fattigvården) och 3) att rapportera statistik¹⁵ (till kommerskollegium) om hur länge människor var utan arbete, hur många platser som var lediga och hur många som tillsatts (Delander m.fl., 1991). Trots att det vid denna tid var en relativt liten och enkel verksamhet, etablerades *institutionella kategorier* för att kunna koordinera aktiviteterna kollektivt. De materialiserades i institutionella texter, i koder på blanketter och som kategorier i statistikrapporteringen. Idag är institutionen oerhört komplex. Hela klassifikationssystem har utvecklats, lagts in i datasystem och används för att definiera de människor som skriver in sig.¹⁶ Koordineringen mellan arbetssökande och lediga platser kan därför göras genom en så kallad "körning" i datasystemet där olika klassifikationskoder matchas med varandra och man kan få ett antal "träffar". Verksamhetens statistik produceras också automatiskt genom det datoriserade administrativa systemet.

Klassifikations- och kategorisystem är idag oundgängliga i institutionella verksamheter för att man skall klara av att hantera sina uppgifter. Genom att kategorisera transformerar man något så komplext som en individ till ett "ärende" – det vill säga något som institutionen kan identifiera och arbeta med (Lipsky, 1980; Sarangi & Slembrouck, 1996). Sedan följer den process genom

¹⁵ Redan i tabellverkets statistik, som inrättades 1749, noterades antalet "orkeslösa" som ej kunde försörja sig själva. (se <http://www.rsv.se/folkbokforing/>)

¹⁶ Utbildningsbakgrund i SUN-koder, yrkesområden i AMSYK-koder till exempel.

vilken ”ärendet behandlas”. En sådan effektiv ”people-processing” betyder att en institution opererar genom ”a menu of pre-existing client categories” (Prottas, 1979, s. 4).

Arbetsförmedlingen ägnar sig dock inte bara åt att matcha ”arbetssökande” och ”lediga platser”. Institutionen intervenerar också aktivt för att hantera det dilemma man är satt att hantera. Med institutionaliseringen av de dominerande argumentativa traditionerna följer också åtgärds-kategorier som sätts in för att föregripa eller lindra verkningarna av det man definierat som problem. Dessa *specifika operativa kategorier* används som åtgärder för att hantera arbetslöshetsdilemmat (till exempel ”anställningsstöd” för att påverka efterfrågan genom pris, ”bristyrkesutbildning” för att påverka utbud och stimulera yrkesörklighet, ”flyttbidrag” för att stimulera geografisk rörlighet). På detta sätt kan man argumentera för att institutioner ”tänker” i termer av kategorier (Douglas, 1986). I det följande kommer jag att diskutera hur kategorier används som konkreta arbetsredskap för att sätta arbetsmarknadspolitiska åtgärder i verket. Här kommer kategoriseringsens organiserande dimension och några av dess sociopolitiska konsekvenser belysas.

Att processa ärenden: kategoriseringens organiserande dimension

I många dagliga aktiviteter på arbetsförmedlingen används *sökandekategori-systemet*. Detta kategorisystem är ett arbetsredskap som används internt och dess funktioner är därmed inte synliga för allmänheten. Arbetet organiseras och institutionens aktiviteter koordineras genom detta datoriserade system. Här fördelas arbetsuppgifter mellan institutionens personal men även själva arbetet utförs; ärenden definieras, behandlas och processas. Dagens system (från 2004) innehåller följande kategorierna som återfinns på följande sida.

I den övre delen av tabellen (11–41) kategoriseras de som skrivit in sig. Resterande kategorier (42–89) är åtgärder med vilka man aktivt försöker påverka arbetslöshet/arbetsmarknad. Dessa *operativa kategorier* utgör därmed konkreta svar på hur problemen ska hanteras. Deras effekter är dock ständigt utsatta för kritisk granskning av medier och i utvärderingar, och deras utformning kan därför förändras snabbt när de ifrågasätts. Men bakom dessa operativa kategorier återfinns samma bakomliggande argumentationslinjer genom vilka arbetslöshetsdilemmat förstås över tid. Argumentationen för eller emot en viss åtgärd förs med hjälp av väletablerade kategorier och teman, som har en lång historia. ”Anställningsstödet” (som just nu är specificerat i fyra kategorier) svarar mot argumentationen att man måste *stimulera efterfrågan* på arbetskraft, medan olika former av ”utbildningar” och ”program” är till för att *förbättra utbudet*. Några åtgärder är dessutom specifikt riktade till grupper som man menar har en svagare

Nr	Sökandekategorier	Aktivitet
11	Arbetslösa	Definiera inskrivna
96–98	Arbetslösa (tillfälliga koder vid felregistrering, avbrott, slutförd beslutsperiod)	
14	Övriga inskrivna	(restkategori)
21	Deltidsarbetslösa	Definiera inskrivna
22	Timanställda	
23	Yrkesfiskare	
31	Tillfälligt arbete	
41	Ombytessökande	
42	Lönebidrag (för handikappade)	Stimulera efterfrågan/
43	Offentligt skyddat arbete	sysselsättning
46	Starta-eget	Åtgärder för att påverka
47	Allmänt anställningsstöd	utbud/efterfrågan på
48	Förstärkt anställningsstöd ^(a)	arbetskraften
49	Särskilt anställningsstöd inom aktivitetsgarantin ^(b)	
50	Förstärkt anställningsstöd ^(c)	
54	Arbetspraktik	
64	Datortek	
65	Kommunala program (ungdomar under 20 år)	
66	Ungdomsgaranti (20–24 år)	
71	Arbetslivsinriktad rehabilitering	
73	Aktiviteter inom vägledning och platsförmedling	
75	Projekt med arbetsmarknadspolitisk inriktning	
81	Arbetsmarknadsutbildning	
83	Förberedande utbildning	
84	Bristyrkesutbildning för anställda	
89	Friår (friårslediga)	

(a) För inskrivna som varit arbetslösa mer än 2 år.

(b) För inskrivna 57 år eller äldre, som deltagit i Aktivitetsgarantin 3 månader eller mer och för inskrivna 20 år eller mer som deltagit i Aktivitetsgarantin 18 månader eller mer.

(c) För inskrivna som varit arbetslösa mer än 4 år.

ställning på arbetsmarknaden: ”handikappade”, ”äldre” ”ungdomar” (Persson Thunqvist, 2003).¹⁷

När ärenden processas flyttas de mellan dessa kategorier. Således kan en nybliven 20-åring som varit kodad som 65 (kommunala ungdomsprojekt), kategoriseras om till 11 (arbetslös), hon får träffa en arbetsförmedlare och när de kommit överens om att hon behöver vägledning kategoriseras hon om till 73. När vägledningen är över sker en automatisk omkodning till 98 (arbetslös, slutförd beslutsperiod). Hennes förmedlare måste sedan kategorisera henne igen. Om det nu är en förberedande utbildning som väntar kategoriseras hon om till 83, och så

¹⁷ Extra förmånliga villkor för kategorier som ”invandrare” och ”kvinnor” har blivit specificerade för vissa åtgärder, till exempel kategori 46 Starta-eget.

vidare. På detta sätt processas ”ärenden” genom institutionens ”menu of pre-existing client categories” (Prottas, 1979, s. 4). Aktiviteterna innebär inte bara att man intervenerar i en enskild människas liv. Man intervenerar samtidigt på arbetsmarknaden genom utbudsåtgärder – egentligen är det två sidor av samma mynt – kategorierna är på detta sätt institutionella verktyg för att hantera en problematik *i relationen* mellan individ och kollektiv.

Institutionell dynamik och kategoriseringens politiska dimension

Som jag redan nämnt, kan aldrig kategorisystem (som det vi nu sett närmare på) matcha verkligheten (Bowker & Star, 2000; Smith, 1984). Det kommer därför alltid i institutioner att behövas ”övrigt kategorier” som är vagt beskrivna och därigenom ger utrymme för en viss obestämdhet. I sökandekategorisystemet utgör 14 en sådan kategori. Enligt definitionen i systemet är kategori 14 till för de arbetslösa som *temporärt inte kan ta ett arbete*. Det har också specifikt pekats ut att de arbetslösa som har a-kassa inte får kategoriseras som 14, eftersom de ska stå till arbetsmarknadens förfogande.

Om man kritiskt vill granska institutioners rationalitet och sätt att arbeta, bör man uppmärksamma på vilka sätt sådana residualkategorier används och vilka sorts ”ärenden” som tenderar att hamna där. På den arbetsförmedling jag studerade, användes vid tiden kategori 14 i stor utsträckning till ärenden som var *svåra att processa*. Istället för att vara en temporär kategori, låg där ”långa ärenden”, ”de som återkommer hela tiden” och som man ”inte vet hur man ska få ut” på arbetsmarknaden. När man talade om sin arbetssituation med kollegorna på förmedlingen kunde det låta så här:

Exempel 1.

- Mari: många av dom som jag har, om ja ska säga, dom kan jag, jag vet vilka människor det är
- Cindy: mm... (skrattar) dom återkommer hela tiden?
- Mari: dom återkommer
- Alla: (skrattar)
- Mari: dom som står kvar på mej..
- Birgit: mm
- Mari: dom försvinner inte sådär.. nää
- Birgit: har du dom som, är dom 14 då många av dom eller?
- Mari: ja, många är det som är 14... jaa
- Birgit: mm
- Mari: så rullar det på...
-
- Mari: jag vet inte hur man får ut dom
- Någon: (fnissar)
- Olle: men det är just den här gruppen,
- Några: mm
- Olle: som blivit liggande hos oss, dom andra, dom har förutsättningarna att skaffa sig den här utbildningen

Mari: mm
Cindy: jaa
Mari: det är dom som står på 14 hos mig

Att kategoriseras som 14 innebar dock inte bara att man definierats som ett ”långt ärende”, det innebar också att ärendet betraktades som en ”hopplös” eller ”omöjlig” arbetsuppgift i relation till de åtgärder som institutionen kunde tillhandahålla. Man lågprioriterade därför dessa ärenden i relation till andra:

Exempel 2.

Cindy: ja, vi har ju en sån arbetslöshet vi har ju människor som har varit inskrivna hos oss i upp till tio år och mer

Birgit: mm

Cindy: många har vart inskrivna mer än två år, vet man ju det är ju där man drar gränsen och det är klart att , dom har ju hunnit vara med om en del olika insatser från oss då

.....

Cindy: dom får gå kvar då, och så klart är det ju egentligen 14-människor (skrattar)

Karin: (fnissar) oj

Cindy: jättemånga av dom är ju 14

Karin: (skrattar)

Cindy: men nånstans så finns det ju liksom såna här jättelånga vägledningarna också, för det är ju ofta människor som rätt var det är gör nånting... och så försöker man se, blev det nå't nu den här gången? (skrattande:) nä det blev inget, och så håller det på så här. så jag har inget emot att ha egna ärenden men jag prioriterar dom inte särskilt mycket.

Exempel 3.

Birgit: 14, det är bara, för mig är det miniservice, jag ser dom här koderna i form av service va

Olle: mm, mm

Kategoriseringen på arbetsförmedlingen har konsekvenser för de insatser som görs, för vilket arbete som prioriteras och utförs och därmed för vilket stöd enskilda kan förväntas få av institutionen. Men institutionalisering och kategoriseringar av detta slag, följer inte bara en rationalitet utan innefattar också en dynamik som gör att man inom institutionen börjar betrakta människor i termer av de åtgärder och insatser som institutionen tillhandahåller (Mäkitalo & Säljö, 2002). Här uppstår ett intrikat beroendeförhållande – institutionen är i någon mening med och skapar de ”problem” man hanterar (Mehan m.fl., 1986). Olika sorters ”arbetssökande” etableras, som delvis är artefakter av hur institutionen är organiserad.

Exempel 4.

Cindy: ja det är väl alltid så att det är jättesvårt att få nånting gjort med den här gruppen som inte förändras, dom som blir gående länge, det går nästan inte att förändra nånting för dom så att dom kommer ut i jobb, för dom som får jobben är alltid dom som kommer till nya

Jenny: mm

Birgit: mm

Cindy: det är dom som är rörliga på arbetsmarknaden och dom som är intresserade av våra åtgärder, våran vägledning, det vi gör va, dom är liksom aktiva

Birgit: mm

Cindy: och intresserade, och vi intresserar oss för dom också för vi tycker dom som är nya är ju dom som ska vi ska chansa på, satsa på för att förhindra om om det går då, det här med långtidsarbetslösheten

Konsekvensen av denna dynamik blir, som vi redan sett, att människor tenderar att tillskrivas de egenskaper och förmågor (eller brist på sådana) som svarar mot institutionens kategorier och klassifikationssystem. Utifrån dessa tenderar man sedan att bedöma människors vilja, intentioner och ansträngningar.

Men här finns ytterligare en dynamik i spel. Institutionens effektivitet granskas av utomstående aktörer genom den statistikproduktion som genereras automatiskt i det datoriserade administrativa systemet. Specifika kategorier av sökande är där kopplade till statistiska indikatorer som ”långtidsarbetslösa”. När politiska beslut om att ”sänka långtidsarbetslösheten” drivs igenom, betyder därför detta något väldigt specifikt inom institutionens verksamhet. Vissa sökandekategorier är kopplade till denna indikator andra inte. Institutionella aktörer kommer då också att ta detta i beaktande när de kategoriserar och transformerar sina klienter till ärenden. Riskerar någon att bli liggande i en specifik kategori i mer än 6 månader, kommer denna person också att räknas till de ”långtidsarbetslösa”. Kategori 14, utgjorde i detta sammanhang en möjlighet att undvika fler ”långtidsarbetslösa”. Men denna kategorisering förde också med sig att dessa människor blev helt osynliga i statistiken över de arbetslösa. Eftersom 14 enligt definitionen utgör en *temporär kategori* räknas den inte in i en enda av de arbetslöshetssiffror som rapporteras. Dessa människors situation och institutionens svårigheter att bidra med åtgärder föll därmed helt i skuggan (Mäkitalo & Säljö, 2002). I detta sammanhang får Dorothy Smiths iakttagelse att kategorier ”speak in the absence of speakers” (Smith, 1984, s. 60) en kraftfull politisk innebörd. Genom att kategorisera sökande på det ena eller andra sättet kommer man, som konsekvens, ”svara på” och tillgodose vissa aktörers krav och intressen medan man lågprioriterar eller tvingas bortse från andras. Kombinationen av starka institutioner och fingraderade kategoriverktyg har dessutom viktiga implikationer för den kunskap vi har om samhället och dess problem.

Att transformera sociala positioner och identiteter

Institutionen intervenerar, som jag redan nämnt, inte bara på arbetsmarknaden, utan också i enskilda människors liv. Väglednings- och ungdomsverksamheterna inom arbetsförmedlingen är arenor där människors framtida aktiviteter och sociala positioner explicit står på spel och förhandlas (Mäkitalo, 2003; Persson Thunqvist, 2003 se även denna volym). I interaktionen mellan vägledaren och den sökande¹⁸ konstitueras individens identiteter, erfarenheter, kompetenser och sociala status i samspel. Här används också kategorier (i tal och text) som resurser för att förstå, beskriva, förklara och fatta beslut och dokumentera. Genom användandet av kategorier framställs handlingar och händelser, människor och ting på specifika sätt som också implicerar viss form av handling. I det följande skall jag illustrera *vägledningen som en transformerande praktik* (se även Mäkitalo, 2003, 2005). Där är kategoriseringen av det specifika ärendet (eller hur en person kommer att definieras i relation till institutionens kategorier) helt central för vilka åtgärder som kan komma ifråga. Genom vägledningen försöker man transformera människors sociala position från att vara ”arbetsökande” till att bli något annat ”a something or a somebody for [the person] to become” (Goffman, 1952, s. 457). I denna transformation används institutionens operativa kategorier (arbetsmarknadspolitiska åtgärder av olika slag). Och det är det enskilda ärendet som måste passa in i någon kategori för att man skall komma vidare i arbetet.

Kategorisering som intervention på arbetsmarknaden

I det första exemplet nedan står en transformering av en person på spel och det är personen själv (Tim) som i samtal med sin vägledare (Mari) presenterar sitt eget ärende som lämpat för en viss sorts åtgärdskategori.

Exempel 5.

Tim: Men nu har jag... erfarenhet med taxi. Jag vet att nu funkar det

Mari: Mm

Tim: om jag ska börja och jobba... eller jag satsar på eget...

...

Tim: Så jag tänkte det är möj- jag kan satsa på tillstånd. Det är ingen fara, jag kan gå och läsa om tillstånden exempelvis. Jag skaffar tillstånd, men i början vill man ha pengar som jag inte har...

Mari: Du vet att det är ju så här då när det gäller taxi

Tim: Mm?

Mari: att vi går inte in med starta eget bidrag där... därför att det är överetablering... hos taxi.

Tim: Mm

Mari: Det kanske du vet själv också, det finns ju mycket taxibilar i Göteborg..

Tim: Ja, de-

¹⁸ Detta är de beteckningar som används på arbetsförmedlingen.

Mari: Det, det vet du kanske också? Jag menar du är ju ute så du känner till...
 Tim: Nä ja vet- ehh ja vet att det funkar inte att man satsar eller ni hjälper eller?
 Mari: Nej
 Tim: ni betalar
 Mari: Du, du känner till de?
 Tim: Ja... men jag menar att jag har denna möjligheten att skaffa en taxi exempelvis...
 Mari: Mm
 Tim: Men i början.. för att jag har inga pengar, sen ehh..om man ska satsa... jag tänkte att kanske man får ett bidrag om man ska satsa men det går inte, jag vet
 Mari: Nä det är ju så här då eftersom det är överetablering så går inte vi in
 Tim: Mm
 Mari: Inte då... för det finns som sagt var för mycket taxibilar
 Tim: Mm
 Mari: Mm

Tim beskriver sig själv som kunnig och erfaren nog för att börja arbeta, eller till och med starta sin egen firma. Han åberopar sin direkta erfarenhet för att hävda detta. Men hans självbeskrivning har något mer att säga än den enkla information den delger. Eftersom han beskriver sig som kunnig och villig att anstränga sig, karakteriserar han sitt eget ärende eller fall som någon som är redo att starta eget, men detta under förutsättning att ett litet problem kan lösas. Denna självbeskrivning producerar en *version* av honom som en potentiellt framgångsrik egenföretagare med ett litet finansiellt problem, och det är denna beskrivning som gör hans fall lämpligt att definieras in i en speciell åtgärdskategori (Starta eget). På detta sätt implicerar hans problembeskrivning en begäran om en speciell form av institutionellt stöd. Hans sätt att lägga fram saken kännetecknas av en viss känslighet, det är formulerat som ett förslag ("så jag tänkte att kanske...") snarare än en direkt begäran. Men Tims självbeskrivning som kunnig, erfaren och villig att anstränga sig är formulerat för att vägledaren skall ta det som ett fall som passar in i kategorin "Starta eget".

Tims bidrag behandlas också som en begäran (att bli kategoriserad på detta sätt) av vägledaren. Svaret, däremot, är inte accepterande och detta skapar ett brott i interaktionen som måste överbryggas med en förklaring. Vägledaren förbereder först Tim på att ett annat perspektiv och andra villkor måste föras in i diskussionen som är specifikt för taxi ("du vet ju att det är ju så här då när det gäller taxi"). Detta används sedan som förklaring till att Tims begäran inte kan komma ifråga och varför han inte kan kategoriseras till Starta eget ("vi går inte in med starta eget bidrag där... därför att de är överetablering... hos taxi..."). Genom att använda "överetablering" omformulerar vägledaren det de talar om från att handla om Tims speciella fall (hans egenskaper och förmågor) till ett generellt argument om kategorin som sådan, det vill säga på vilka villkor ett sådant bidrag kan ges. Detta görs med en institutionell röst där vägledaren använder "vi"

(snarare än att tala som person). På detta sätt gör hon institutionens uppgifter och villkor tydliga i ställningstagandet.

Vägledaren har nu distanserat sig från Tims situation och intressen och måste nu få Tim att acceptera hennes negativa beslut. Hon söker hans acceptans genom att förklara vad som menas med överetablering och att det är något som är ett observerbart faktum ”det finns ju för många taxibilar i Göteborg”. Genom att referera till Tims erfarenhet så erkänner hon hans självbeskrivning, men hon använder den också samtidigt för att stärka sin egen argumentation. I yttrandet finns en antydning om att detta är något som Tim borde veta om, och därmed vädjar hon till hans acceptans, att hennes beslut är rimligt. Det har nu blivit svårt för Tim att invända mot beslutet utan att riskera att framstå som okunnig om sin bransch.

Det är intressant att se hur kategorin ”Starta eget” skiftar mening när de båda parterna tar olika positioner i samtalet. Tim utgick ifrån det specifika i sitt fall; hans erfarenhet, kunnande, vilja, ansträngning och intentioner. Mari talar med institutionell röst där överetablering är ett viktigt argument för att inte intervensera. Institutionen tillåts inte intervensera på arbetsmarknaden om detta bidrar till en obalans mellan utbud och efterfrågan. Som institutionell representant har hon en skyldighet att ta detta i beaktande. Men hennes argumentation gör inte Tims självbeskrivning ogiltig, (den ersätter den inte) utan kompletterar den snarare. Att ge Tim ett Starta eget bidrag innebär att vägledaren intervenserar på arbetsmarknaden på ett oegentligt sätt. Det blir därför väldigt synligt att det just är relationen mellan det individuella och det kollektiva som hanteras i institutionella verksamheter.

Kategorisering som en förhandlingsfråga mellan flera intressenter

Nu kan man lätt få intrycket att det är i samtalet mellan två personer som kategoriseringen görs. Nästa exempel kommer visa att det finns fler intressenter i denna process som har inflytande och som dessutom ofta har konflikтуella intressen. I nästa vägledningssamtal har Minna just talat om för sin vägledare Viola att hon erbjudits arbete i en skolmatsal (i Göteborgsområdet kallas det bamba) under förutsättning att arbetsgivaren kan få anställningsstöd. Kategorin ”Anställningsstöd” används just i transformationen från ”arbetsökande” till ”anställd”, det är alltså denna förändring i Minnas sociala position som står på spel i samtalet. Men kategorin ges en tvetydig status av intressenterna som är svår för vägledaren Viola att förklara.

Exempel 6.

Minna: Om jag jobbar där i bamba i sex månader och jag ringt till facket från första dagen så jag blir med dom ((suck)) vad heter de?

Viola: Med i facket?

Minna: Ja men tror du att efter 6 månader, kommer jag fortsätta, ska de ersätta mig från a-kassa eller KAS efter 6 månader när jag slutat med anställningsstöd?
 Viola: Om du blir arbetslös?
 Minna: Ja
 Viola: Du får inte a-kassa om du har anställningsstöd under den tiden
 Minna: Nej?
 Viola: Om du om du börjar jobba i bamba utan att få anställningsstöd från arbetsförmedlingen, då räknas det på a-kassan, hela tiden
 Minna: Vem ska betala ersättningen om jag blir arbetslös efter 6 månader?
 Viola: Ja de blir ju KAS då. Du får inte a-kassa när du har anställningsstöd
 Minna: Nej

Minna ställer en fråga om sin framtida ekonomiska situation. Det sätt på vilket hon gör detta visar att hon redan vet en del om villkoren för att bli berättigad a-kassa (till exempel att man måste arbeta för att överhuvudtaget få gå med i a-kassan). Hon förutsätter dock att hon kommer bli arbetslös igen efter sex månaders anställning med anställningsstöd. Vägledaren frågar: ”Om du blir arbetslös?” och visar på detta sätt att Minna inte betraktas som arbetssökande ur Arbetsförmedlingens perspektiv när hon har anställningsstöd. Viola börjar sedan elaborera vad kategorin anställningsstöd betyder för att förtydliga varför det är på detta sätt. Vägledaren svarar först direkt i relation till Minnas eget fall, och ger på detta sätt en tolkning av hur kategorin fungerar i relation till arbetslöshetsförsäkringen (”Du får inte a-kassa om du har anställningsstöd under den tiden”). Sedan gör hon gränserna för kategorin synliga. Detta åstadkoms genom kontrasterande exempel där villkoren är olika. Här synliggör hon vad utfallet skulle bli om Minna arbetade *utan* respektive *med* anställningsstöd, men egentligen förklarar hon inte varför detta är fallet. När Minna ställt ytterligare en fråga om sin framtida ekonomiska situation försöker sig vägledaren på att förklara meningen med kategorin (som inte alls är given utan snarare föremål för diskussion). Här uppstår ett kommunikativt dilemma och ett brott i interaktionen som måste överbryggas

Exempel 7 (fortsättning).

Viola: Anställningsstöd det är ju liksom en hjälp för någon som har svårt att få ett jobb
 Minna: Mm
 Viola: Så hjälp- så erbjuder man arbetsgivaren att: ”Om du tar denna personen så har du möjlighet att få hjälp med lönen i början”
 Minna: Mm
 Viola: Men inte sen bara i början. Sen ska arbetsgivaren betala din lön, så det är för att liksom hjälpa till lite grann att komma in på arbetsmarknaden. Och i och med att arbetsgivaren får den här hjälpen i början då räknar inte a-kassan det som ett riktigt jobb
 Minna: Mm
 Viola: Även om du jobbar på riktigt, men dom räknar inte det som ett riktigt jobb
 Minna: Mm

Viola: om inte man har haft a-kassa tidigare
Minna: Mm
Viola: Men tanken är, får du detta jobbet, du får anställningsstöd och när den tiden är ute med 6 månader då är ju tanken att du ska jobba som vanligt sen... efter det
Minna: Mhm
Viola: Och då ska arbetsgivaren betala lönen
Minna: Mm..... ((tystnad))
Viola: Mm, ska vi titta på nåt mer jobb som du kan söka?
Minna: Ja

Som vi ser är det inte så lätt eftersom kategorin innefattar de konflikterande tolkningarna som olika intressenter ger den. Å ena sidan framställer vägledaren kategorin som en hjälp för de långtidsarbetslösa, å andra sidan som en hjälp för arbetsgivaren. Det är just denna tvetydighet som uppstår med avseende på hur en person med anställningsstöd tolkas av olika intressenter: ("i och med att arbetsgivaren får den här hjälpen i början då räknar inte a-kassan det som ett riktigt jobb"). Genom att så tydligt dra in andra aktörer i resonemangen kan Viola distansera sig själv och institutionen från den bedömning som yttras och tillskriva den en annan intressent. Hon gör på detta sätt tydligt att det är ett fackligt perspektiv på frågan som yttrats och att det *inte* är hon som person eller som institutionell representant som hävdar att arbetet inte är "riktigt". Hon gör på detta sätt tydligt att olika intressenter värderar kategorin olika och hon försöker själv förhålla sig neutral till deras skilda intressen. Hon redogör för tanken bakom kategorin för att förklara dess existens inom institutionen ("Men tanken är, får du detta jobbet, du får anställningsstöd och när den tiden är ute med 6 månader då är ju tanken att du ska jobba som vanligt sen... efter det").

Vägledaren måste i sin beskrivning ta hänsyn till den klassiska konflikt som råder mellan arbetsgivare och arbetstagare om priset på arbete, eftersom det är just i denna fråga som institutionen intervenerar med kategorin. Fackföreningen utgår från att arbetsgivaren har ett intresse av att hålla lönekostnaderna nere och är därför försiktiga när det gäller anställningar med anställningsstöd från arbetsförmedlingen. Om arbetsgivare utan vidare ges denna möjlighet till tidsbegränsad prisreduktion skulle man enligt denna utgångspunkt riskera att gå miste om "riktiga jobb" med avtalsenliga löner.

Att kategoriseras som berättigad till anställningsstöd är här inte bara en fråga för Minna och hennes vägledare. Dilemmat uppstår, och måste hanteras just i relationen mellan individen, institutionen och arbetsmarknadens parter vilka aktivt ställer krav på vem som kan komma ifråga när det gäller anställningsstöd. Kategoriseringen innebär att man som individ får en tvetydig status – man är inte arbetssökande utan anställd, men arbetet räknas ändå inte som ett riktigt jobb (under vilket man skulle kunna tjäna in a-kassa). Eftersom kategorin är konflikterande måste vägledaren göra flera positioner och utgångspunkter i frågan både synliga och begripliga för den enskilde. Detta kräver skicklighet i form av reto-

risk flexibilitet (Billig, 1985, 1996), dels att kunna argumentera utifrån flera olika utgångspunkter men också att kunna pendla mellan det enskilda fallet och generella resonemang (Mäkitalo, 2003).

Kategorisering som situerad och aktivitetsbunden

Som jag tidigare nämnt förändras argumentationen över tid om vad som utgör problemet med arbetslöshetsdilemmat. Inga tidigare argument verkar dock försvinna i denna process, snarare blir problembilden mer komplex genom att ytterligare dimensioner läggs in i debatten. Att arbetslöshet kan uppstå på grund av diskriminering är ett (relativt) nytt argument som idag brukas frekvent i medierna, av politikerna, i våra vardagssamtal och även inom arbetsförmedlingen som institution. Den handlar om hur vissa grupper av människor diskrimineras på arbetsmarknaden på grund av kön, ålder, social bakgrund, etniskt ursprung, sexuella preferenser eller handikapp. Institutionen har vissa positivt särbehandlande regler gällande några av dessa grupper för att kompensera enskilda individer mot denna diskriminering.

Men i vägledningen kommer sällan den enskilde särskilt långt med att hävda att hon är diskriminerad på arbetsmarknaden. I det följande ska vi se hur ett sådant resonemang kommer att behandlas som icke-relevant. I exemplet nedan har Eli just sagt att det inte är någon idé för honom att studera. Detta är ett påstående som måste förklaras och göras relevant för vägledaren, vilket blir synligt i hennes svar:

Exempel 8.

Mari: Har jag förstått dig rätt eller är det fel?

Eli: Att eh.. nej, jag tänkte på denna... jag skulle bara förklara om exempelvis, jag vet att om jag går på denna kursen

Mari: Ja?

Eli: så efter kursen jag har, det finns ingen möjlighet att jag blir anställd... det är bara... Jag går på en kurs och sen slutar kursen och sen man kommer ut...

Mari: Nej

Eli: och man blir arbetslös igen

Mari: ((ohörbart))

Eli: Det är det, jag är nästan säker på det ((skrattar))

Mari: ((skrattande:)) Men du om du inte går nu, ja tänkte... om du inte provar liksom dom här utbildningsvägarna: Har du då tänkt på liksom... hur ser det då ut och vilka jobb kan du då söka?

Att Elis påstående behandlas som irrelevant eller obegripligt i sammanhanget är uppenbart när vi ser hur vägledaren svarar. Hon för upp samtalet på en metanivå ("Har jag förstått dig rätt eller är det fel?"), och erbjuder därmed Eli en möjlighet att säga det var ett missförstånd. Men Eli står på sig, och måste därmed förklara för Mari vad han menar. Han gör detta genom att försöka etablera en kausal relation: "om jag går denna kursen" så finns det "ingen möjlighet att jag blir

anställd”. Men hans förklaring är implicit och pekar inte ut några särskilt klagörande faktorer för det utfall han menar är giltigt. Hans bidrag blir istället att framställa sig själv som ett ”hopplöst fall”. Vägledaren visar då Eli att hans förklaring är otillräcklig genom att peka ut att motsatsen också leder till samma utfall: ”Men du om du inte går nu” ”hur ser det då ut och vilka jobb kan du då söka?”.

Vägledarens yttrande underminerar på detta sätt Elis argumentation, men det åstadkommer också något mer. Frågorna gäller inte *ifall* han skall söka jobb, utan *vilka* jobb han kan söka. Hennes frågor är därmed formulerade utifrån en speciell premis som pekar ut hans skyldigheter. Det blir därmed tydligt vad som förväntas av Eli som ”arbetsökande”. Kategorin ”arbetsökande” är knuten till specifika rättigheter och skyldigheter för både institutionen och individen. Eli lyckades inte denna gång, men han försöker senare i samma samtal att göra sin *version* giltig i sammanhanget.

Exempel 9 (fortsättning).

Eli: Det är som jag säger, jag är säker på det. Det är många som har läst Chalmers här och sen är dom arbetslösa. Dom kör taxi.. Jag träffar dom varje dag (skratt)... Det var en annan kille som är tandläkare han jobbade två år som tandläkare, han läste i Sverige...

Mari: Mm... men det beror ju helt också på vilket, man måste ju också titta lite på hur det ser ut va, ha en bild liksom, vad är det för nånting som arbetsmarknaden efterfrågar

Eli: Mm men... Dom som jag säger, exempelvis, dom pratar fantastisk svenska

(Här metakommunicerar deltagarna, då vägledaren tyckte den sökande sade ”fantasisvenska”)

Eli: Dom har läst här, dom hade bra utbildning... sen det finns inga jobb. Och dom är nästan tio år yngre än mig... om man ska jämföra... Så det är lite därför jag är lite tveksam och börja läsa

Eli försöker här stärka sitt påstående genom att berätta om andra ”invandrare” som haft svårt att få arbete. Genom att peka ut flera andra fall (som liknar det egna), visar han att hans fall inte är exceptionellt utan del av en större problematik. På detta sätt framställer han sitt fall som ett av flera i kategorin ”arbetslösa invandrare”. Vägledaren däremot invänder och förändrar istället samtalsämnet till en fråga om vad ”arbetsmarknaden efterfrågar”. Detta utmanar Elis argumentation och implicerar att utbudet kanske inte matchar efterfrågan i de fall han refererar till. Hon pekar alltså ut att det kan finnas andra egenskaper hos dessa fall som är relevanta och kanske bör tas i beaktande. Denna utmaning svarar Eli på genom att räkna upp ett antal relevanta egenskaper: ”dom pratar fantastisk svenska”, ”dom hade bra utbildning” och ”dom är nästan tio år yngre än mig”. Hans yttranden blir nu del i en generell argumentation om de svårigheter som

invandrare möter på arbetsmarknaden. Genom att göra detta hävdar han också att han har rimliga skäl att vara tveksam när det gäller huruvida studier kan förbättra hans framtida möjligheter på arbetsmarknaden. Nu är hans argument både synligt och begripligt men det betraktas ändå inte, som vi snart ska se, som ett relevant och giltigt argument.

Vad som förhandlas här är alltså en persons kategoriella tillhörighet, men för att den skall behandlas som relevant här, av båda parter, så kan den inte vara frikopplad från det lokala sammanhang och den aktivitet som utspelar sig, det vill säga vägledningen. Vägledaren har redan lyft fram de kategoribundna skyldigheter Eli har som ”arbetssökande”, men vägledaren är fortfarande skyldig att fortskrida med deras institutionella aktivitet och generera någon form av resultat. Mari har redan pekat ut Elis skyldigheter att engagera sig, i det följande argumenterar hon för att det visst finns möjligheter.

Exempel 10 (fortsättning).

- Mari: Det är ju så att man har ju aldrig några garantier, vilken utbildning man än går. Det finns ingen som kan säga du får garanterat jobb va
- Eli: Nej, nej, ja
- Mari: Men man ökar ju sina möjligheter till arbete. Det gör man ju... givetvis
- Eli: Nej, det är en viktig sak som... om jag läser mer, eller... kanske man får lite mer chans... Men när jag träffar ((skrattande:)) dom alla andra, jag tror inte
- Mari: Mm du får fundera lite till, och så kolla upp det här med skolorna, och så får vi träffas igen
- Eli: Ja, okej

I exempel 10 utmanar vägledaren den version Eli gett av sin situation, detta genom att använda ett annat sätt att resonera om utbildning och framtida möjligheter på arbetsmarknaden. Hon relaterar utbildning direkt till hans fall (genom ett specifikt ”du”) ”det finns ingen som kan säga du får garanterat jobb va”. På detta sätt erkänner hon att det aldrig finns några garantier för honom som enskild individ, men samtidigt kategoriserar hon fallet och hävdar att ”man” (i generell mening) genom utbildning ökar ”sina möjligheter till arbete”. Detta är ett övertygande argument med en komplicerad retorisk struktur. Om Eli skulle generera ett bra motargument, skulle det vara minst lika komplext (Billig, 1996). Han skulle behöva ifrågasätta relevansen av den kategorisering Mari gjort av hans fall, och att hävda att han utgör ett annat fall av flera (”invandrarstudenter”) för vilka denna logik inte stämmer. Eli gör emellertid inte detta utan medger lite motvilligt att ”om jag läser mer, eller... kanske man får lite mer chans...”, men håller delvis kvar sin position genom att säga att han inte tror det. Här i slutet av samtalet har Eli förflyttats. Han går till slut med på att han skall kolla upp möjligheter att studera.

Att invandrare diskrimineras på arbetsmarknaden hävdas frekvent både i debatter, i forskning om hur arbetsmarknaden fungerar och i diskussioner mellan

medarbetare på den arbetsförmedling där studien genomfördes. Genom att använda en generell argumentation som denna, så lyckas Eli göra sin ståndpunkt begriplig, men den accepteras likafullt inte som ett giltigt argument i vägledningsaktiviteten. Som sådant måste det passa in, och kunna användas, i den situerade aktivitet i vilken parterna är engagerade. Deras huvudsakliga uppgift är att planera för framtiden, och vägledaren måste visa relevansen av denna aktivitet för Eli, för att kunna komma vidare. Vägledaren måste alltså övertyga Eli att han, oavsett de svårigheter han möter på arbetsmarknaden, måste engagera sig och utforska de möjligheter som står till buds. Om vägledaren skulle ha accepterat Elis självpresentation, så skulle deras uppgift att planera för framtiden och dokumentera en handlingsplan vara poänglös. Argumentet att *utbildning förhindrar arbetslöshet* har funnits med i den arbetsmarknadspolitiska debatten sedan 1930-talet (Olofsson, 1991). Sedan dess har utbildning också diskuterats i termer av att *individen utökar sina chanser till arbete genom utbildning*. Genom att vägledaren erkänt att det inte finns några garantier, ger hon Eli ansvaret att besluta om sin framtid. Han kan inte längre bara hävda att det inte är någon idé att studera.

Diskussion

I detta kapitel har kategorisering analyserats och diskuterats som en central aktivitet i arbetsförmedlingens verksamhet. Här har flera dimensioner av kategorisering lyfts fram. Kategorisering förutsätter för det första en *historisk dimension*. När vi producerar fakta (skapar nya versioner av verkligheten) börjar vi med en redan existerande version och slutar med en annan:

[We] take and unmake and remake and retake familiar worlds, recasting them in remarkable and sometimes recondite but eventually recognizable – that is *re-cognizable* – ways (Goodman, 1978, s. 104–105).

Genom att studera kategoriernas sociogenes kan vi få en djupare och rikare förståelse av deras meningspotentialer (det vill säga vilka möjliga innebörder som genererats över tid genom deras användning i olika praxissammanhang). Jag har också lyft fram kategoriseringens *kunskapsproducerande dimension*. Genom att kategorisera och partikularisera förhandlas och definieras ett dilemmas mening och kategoriens innehåll. Med andra ord så definierar vi sociala dilemman och problem genom kategoriseringsprocesser. På detta sätt är kunskap argumentativ och en ständigt pågående process. Det handlar därför inte om argumentens ”interna logik”. Argumentativa traditioner är levande traditioner som upprätthålls så länge de kan hävda sin giltighet genom att svara an mot och bemöta alternativ argumentation. I samhällsdebatten om arbetslöshet är det tydligt att många resonemang har en mycket lång historia, men de upprätthålls genom att de måste argumentera i relation till alternativa positioner. Argumentativa traditioner aktua-

liseras, återanvänds, ges delvis nya innebörder med tiden och upprätthålls på detta sätt över tid.

I materialiserad form får kategorisystem ofta flera funktioner. De kommer då att fungera som *boundary objects* eller gränsobjekt (Bowker & Star, 2000) som tjänar olika syften och involverar flera intressenter (politiker, fack, arbetsgivare, enskilda individer, personalgruppen med flera) med ibland motstridiga intressen. De har dels en *organiserande dimension* och skall i denna egenskap tjäna som interna administrativa arbetsredskap. Dels en *politisk-ideologisk dimension* genom vilken arbetsmarknadspolitik sätts i verket. Dessutom har de en *transformerande dimension* genom vilken människors sociala position ska förändras (Mäkitalo, 2003, 2005).

Det finns också en betydande dynamik i institutioner just för att de arbetar i relationen mellan kollektiv och individer. Genom rapporteringen av statistik framställs dilemmat på speciella sätt och dessa formar i sin tur vår förståelse och kunskap om dilemmat. Institutionalisering innebär ofta att kategorier blir materialiserade vilket kräver distinkta gränser och indelningar. Detta genererar i sin tur ett behov av ”övrigt kategorier”, eftersom inte verkligheten i all dess komplexitet kan klassificeras. Sådana residualkategorier kan dölja eller osynliggöra problem. Om dessa problem ska förstås som individuella, institutionella eller samhällseliga blir då en intrikat fråga som belyser komplexiteten i verksamheter som dessa.

Kategorisering är, som vi sett, ingen ofarlig (eller oskyldig) företeelse. Dessa processer bör granskas och dess konsekvenser kontinuerligt diskuteras. Men vi måste också komma ihåg att kategorier är oundgängliga och produktiva hjälpmedel i alla sorts verksamheter. Utan att kategorisera handlingar, händelser, ting och människor blir det svårt att organisera tillvaron, producera kunskap, eller koordinera oss med andra. Alternativet är en kaotisk tillvaro. Vi kan därför till och med säga att organisering och kategorisering är två sidor av samma mynt. Att låta bli att kategorisera är alltså inget alternativ, och att acceptera alla slags kategoriseringar är en lika orimlig ståndpunkt som att försöka slopa dem: ”a willingness to welcome all worlds builds none” för att återigen tala med filosofen Goodman (1978, s. 21). Vad vi däremot bör notera är att här finns en möjlighet att analysera konsekvenser och värdera alternativ.

I institutionella miljöer får kategoriseringen stora konsekvenser för individer och för samhället i stort. Om vissa grupper av människor ständigt är utsatta och deras situationer dessutom blir osynliggjorda är detta något som bör belysas. Att förändra ett institutionellt kategorisystem kan vara enkelt, det beror helt på vilken form av förändring vi avser. På arbetsförmedlingen byts ständigt operationella kategorier ut och ersätts av ”nya”. Eftersom de är åtgärds-kategorier (och detta gör att de framstår som ”lösningar” på arbetslöshetsdilemmat), är det också dessa kategorier som är mest utsatta för häftig kritik i medier, bland allmänheten och politikerna. Vem minns väl inte, till exempel, åtgärden ALU, arbetslivsutveck-

ling (Mäkitalo & Säljö, 1999), som till slut utgjorde ett givet skämt i flera av SVT:s nöjesprogram?

De kategorier vi har för att förstå arbetslösheten däremot (individens kunskaper, erfarenheter, vilja, ansträngning, intentioner å ena sidan, arbetskraftens pris, geografiska rörlighet, yrkesrörlighet, utbud/efterfrågan, etcetera), som lever i de dominerande argumentativa traditionerna, är de som är upprätthållande för verksamheten både internt och i mötet med enskilda medborgare (Mäkitalo, 2003, 2006). En kritisk analys och offentlig diskussion av de dominerande argumentativa traditionerna ger oss en möjlighet till distans och värdering av alternativ. Ser vi tillbaka historiskt så kan vi lista ut hur detta går till – vi bidrar till argumentationen genom partikulariseringar och alternativa kategoriseringar.

Referenser

- Andersson, M. (1997). "Arbetslöshetens diskurs" s. 218–254 i Berg, J. O. (red.) *Förnyare, frustrerade och fria agenter. Rapport från ett forskningsprojekt om arbetslösheten och den dolda världen*. Södertälje: City University Press.
- Andersson, M. (2003). *Arbetslöshet och arbetsfrihet. Moral, makt och motstånd*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Bakhtin, M. M. (1981). *The dialogic imagination: Four essays by m. M. Bakhtin*. (C. Emerson & M. Holquist, Trans.). Austin: University of Texas Press.
- Billig, M. (1985). "Prejudice, categorization and particularization: From a perceptual to a rhetorical approach", *European Journal of Social Psychology*, 15, 79–103.
- Billig, M. (1996). *Arguing and thinking: A rhetorical view of social psychology*. (2 ed.) Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Bowker, G. & Star, S. L. (2000). *Sorting things out. Classification and its consequences*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- De Graaf, W. & Maier, R. (1994). *Sociogenesis reexamined*. New York: Springer-Verlag.
- Delander, L., Thoursie, R. & Wadensjö, E. (1991). *Arbetsförmedlingens historia*. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Douglas, M. (1986). *How institutions think*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Garraty, J. A. (1980). *Arbetslösheten i historien*. (K. Wickman, Trans.). Lund: Liber Läromedel.
- Geremek, B. (1991). *Den europeiska fattigdomens betydelse*. Stockholm: Ordfronts Förlag.
- Geremek, B. (1994). *Poverty: A history*. Oxford, UK: Blackwell Publishers Ltd.
- Goffman, E. (1952). "On cooling the mark out. Some aspects of adaption to failure", *Psychiatry*, 15(4), 451–463.
- Goodman, N. (1978). *Ways of worldmaking*. Indianapolis, IN: Hackett Publishing Company Inc.

- Hacking, I. (1986). "Making up people" s. 222–236 i Heller, T., Sosna, M. & Wellbery, D. (red.) *Reconstructing individualism. Autonomy, individuality, and the self in western thought*. Stanford, CA: Stanford university press.
- Hacking, I. (1999). *The social construction of what?* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hertzberg, F. (2003). *Gräsrotsbyråkrati och normativ svenskhet. Hur arbetsförmedlare förstår en etniskt segregerad arbetsmarknad*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Hjörne, E. & Säljö, R. (2006). "there is something about julia'-symptoms, categories and the process of invoking adhd in the swedish school" s. 602–616 i Lauder, H., Brown, P., Dillabough, J-A. & Halsey, A. H. (red.) *Education, globalization, and social change*. Oxford: Oxford University Press.
- Levin, L. (2003). *Massmedial gestaltning och vardagsförståelse. Versioner av en arbetsplatsomvandling*. Linköping: Tema kommunikation, Linköpings universitet.
- Lipsky, M. (1980). *Street-level bureaucracy. Dilemmas of the individual in public services*. New York, NY: Sage.
- Luria, A. (1976). *Cognitive development: Its cultural and social foundations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MacIntyre, A. (1981). *After virtue*. London: Duckworth.
- Marková, I. (1992). "On structure and dialogicity in prague semiotics" s. 45–63 i Wold, A. H. (red.) *The dialogical alternative. Towards a theory of language and mind*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Marková, I. (1994). "Sociogenesis of language: Perspectives on dialogism and on activity theory" s. 27–46 i De Graaf, W. & Maier, R. (red.) *Sociogenesis re-examined*. York: Springer-Verlag.
- Mehan, H. (1993). "Beneath the skin and between the ears: A case study in the politics of representation" s. 241–268 i Lave, J. & Chaiklin, S. (red.) *Understanding practice. Perspectives on activity and context*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Mehan, H. (1997). "The discourse of the illegal immigration debate: A case study in the politics of representation", *Discourse and Society*, 8(2), 249–270.
- Mehan, H., Hertweck, A. & Meihls, J. L. (1986). *Handicapping the handicapped: Decision making in students' educational careers*. Stanford, CA: Stanford Univ. Press.
- Mäkitalo, Å. (2002). *Categorizing work: Knowing, arguing, and social dilemmas in vocational guidance*. Göteborg: ACTA Universitatis Gothoburgensis.
- Mäkitalo, Å. (2003). "Accounting practices as situated knowing: Dilemmas and dynamics in institutional categorization", *Discourse Studies*, 5(4), 495–516.
- Mäkitalo, Å. (2005). "The record as a formative tool. A study of immanent pedagogy in the practice of vocational guidance", *Qualitative Social Work*, 4(4), 431–449.
- Mäkitalo, Å. (2006). "Effort on display: Unemployment and the interactional management of moral accountability" *Symbolic Interaction*, 29(4), 531–556.

- Mäkitalo, Å. & Säljö, R. (1999). "Kommunikation som materiell praktik" s. 210–228 i Lindén, J., Westlander, G. & Karlsson, G. (red.) *Kvalitativa metoder i arbetslivsforskning*. Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning.
- Mäkitalo, Å. & Säljö, R. (2002). "Invisible people: Institutional reasoning and reflexivity in the production of services and 'social facts' in public employment agencies", *Mind, Culture, and Activity*, 9(3), 160–178.
- Mäkitalo, Å. & Säljö, R. (2004). "Mécanismes socio-cognitifs et communication. Les catégories technique dans le discours" vol. 39, s. 116–123 i Paul, V. & Perriault, J. (red.) *Hermès 39 cognition, communication, politique. Critique de la raison numérique*.
- Ohlsson, R. & Olofsson, J. (1998). *Arbetslöshetens dilemma*. Stockholm: SNS Förlag.
- Olofsson, J. (1991). *Rationaliseringsideologi, arbetsmarknadspolitik och utbildning: Rehn-meidnermodellen i ny belysning*. Lund: University Department of Economic History.
- Olofsson, J. (1996). *Arbetslöshetsfrågan i historisk belysning: En diskussion om arbetslöshet och social politik i sverige 1830–1920*. Lund: Lund University Press.
- Persson Thunqvist, D. (2003). *Samtal för arbete. Kommunikativa verksamheter i kommunala ungdomsprojekt*. Linköping: Tema kommunikation, Linköpings universitet.
- Prottas, J. M. (1979). *People-processing. The street-level bureaucrat in public service bureaucracies*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Sarangi, S. & Slembrouck, S. (1996). *Language, bureaucracy and social control*. London: Longman.
- Shapiro, M. (1988). *The politics of representation. Writing practices in biography, photography and policy analysis*. Madison, WI: University of Wisconsin Press.
- Smith, D. (1984). "Textually mediated social organization", *International Social Science Journal*, 36(1), 59–75.
- Smith, D. (1990). *The conceptual practices of power: A feminist sociology of knowledge*. Boston, MA: Northeastern University Press.
- Vygotsky, L. S. (1934/1986). *Thought and language* ([Rev.] ed.). Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Wertsch, J. V. (1998). *Mind as action*. New York, NY: Oxford University Press.
- Wertsch, J. V. (red.) (1995). *Sociocultural studies of mind*. Cambridge: Cambridge University Press.